

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію Стефанової Наталії Олександрівни «Етносеміометрична параметризація аксіоконцептосфер у британській та українській лінгвокультурах» на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук (спеціальність: 10.02.17 – порівняльно-історичне та типологічне мовознавство та 10.02.21 – структурна, прикладна та математична лінгвістика)

Розвитку лінгвістики останніх десятиліть властива яскраво виражена тенденція до інтегрування знань, накопичених у суміжних науках, а процес пізнання мовного об'єкта все частіше розуміється як сплав різноманітних підходів, синергетичне поєднання яких дає змогу розкрити сутність багатомірних мовних об'єктів, що мають за своєю природою неоднорідну і багатшарову структуру. Ця тенденція не є новою, вона виникла разом з появою у XIX ст. науки про мову – порівняльно-історичного мовознавства, що поєднувало історичний і мовознавчий «прийоми». У наш час процес розширення меж лінгвістики продовжується, а інтердисциплінарність наукового дослідження стає запорукою отримання нових і неочікуваних результатів.

Рецензовану дисертацію Наталії Олександрівни Стефанової слід віднести до тих наукових розробок, де зазначену тенденцію можна спостерігати з усією повнотою. Наукове підґрунтя праці утворюють сучасні напрацювання й знання в галузі когнітивної лінгвістики й концептології, соціолінгвістики та семіотики, що, дійсно, цілком виправдано з огляду на природу того об'єкта, на якому зосереджена увага дисертантки. Це сфера оцінної семантики, яка в роботі позначена як аксіосфера, та її концепти, об'єкти оцінної природи, які визначають поведінку людини, її погляди, реакції, взаємодію з іншими носіями мови, соціальні та етнічні стереотипи. Тому цілком логічною виглядає спроба прогностичного об'єднання проблематики вивчення аксіосфери з вивченням ноосфери у зв'язку з необхідністю «осмислення сучасних трансформацій у морально-етичній еволюції людства загалом» (с.26 дис.). Такі амбітні дослідницькі прагнення можна лише вітати, принаймні вони задають загальний вектор, за яким подібні студії можуть розвиватися в майбутньому.

Про актуальність теми слід сказати окремо. Вивчення аксіологічних концептосфер української та британської лінгвоспільнот є саме по собі непростим і важливим завданням, необхідним для з'ясування ціннісного

світогляду цих народів. Проте при урахуванні інтенсивності соціальних процесів у світі, зокрема, у зв'язку з феноменом глобалізації, викликами в соціальній та природничій сферах, численними катаклізмами, загалом, новими умовами існування людства («онтологічний фактор»), що стимулюють серйозні зрушення в системі цінностей як індивіда, так і етнічних спільнот, вивчення аксіологічної динаміки стає нагальним і навіть першочерговим завданням. Тому **актуальність** обраної теми не підлягає жодному сумніву.

Основна мета дослідження пов'язана з висвітленням оцінної семантики концептів TRUTH / ІСТИНА, GOOD / ДОБРО, BEAUTY / КРАСА, BENEFIT / КОРИСТЬ через аналіз етимологічного матеріалу (за Ю.С.Степановим – пасивний, історичний шар концепту) та експериментальним шляхом, через асоціативне значення як елемент мовної свідомості українців та британців. Ця мета конкретизується у низці завдань, більшість з яких мають експериментальний та інноваційний характер. Зокрема, виражено пошуковим характером відзначається вимірювання індексів продуктивності для ціннісних доменів стимулів «Інтерес», «Значення Інтересу», «Результат Інтересу». Принагідно зазначимо, що виділення цих параметрів (або доменів) через які характеризується концепт, не є абсолютно прозорим (це стосується їх складу та їх кількості) і потребує додаткового роз'яснення.

Поставлені у роботі завдання можна згрупувати у два блоки, які відповідають двом основним дослідницьким лініям у дисертації: це, з одного боку, окреслення семантичного діапазону, яким характеризується кожний з концептів, в його, так би мовити, первісному стані, а з другого – опис складників семантичного рівня двох мов у їх сучасному стані на базі психолінгвістичного експерименту із залученням новітніх технологій (сервіс СТИМУЛУС). І хоча наш досвід роботи в галузі аналізу концептів і концептуальної семантики (згідно з підходами, що розроблялися в межах школи «Логічний аналіз мови» під кер. Н.Д.Арутюнової) впевнює нас у тому, що найбільш продуктивним шляхом для вивчення концептів є дискурсивно-орієнтований з використанням значного корпусного текстового матеріалу, запропонований у рецензованій дисертації дослідницький підхід вважаємо оригінальним, новим і цілком прийнятним, якщо врахувати його експериментальний складник. **Наукова новизна** дисертації Наталії Олександрівни Стефанової бачиться саме в такому «двошаровому» підході до дослідження аксіологічної концептосфери і поєднанні зазначених ліній дослідження.

Обрані **методи й методики** дослідження в цілому корелюють з поставленими завданнями і водночас відзначаються синергетичністю. При моделюванні концептосфер та виявленні їх специфіки в двох мовах авторка

спирається на низку методів лінгвокогнітивного аналізу та традиційні й апробовані методи компонентного та дистрибутивного аналізу. Зіставно-параметричний метод ефективно застосовується для завдань порівняння відповідних підструктур в обох мовах. Методики соціолінгвістичного та психолінгвістичного експерименту доповнюють попередні, наслідком їх застосування є розроблення комп'ютерної моделі аксіосфер, де відображається ядро та периферія концепту. Проведений асоціативний експеримент, у якому брала участь паритетна кількість респондентів, дав змогу відобразити сучасний стан мовної свідомості британців та українців. Він відкриває можливість для висновків про певні тенденції в мовних зрушеннях.

Дисертація складається з усіх необхідних текстових компонентів, її структура і композиція є цілком виваженою і продуманою. Текст Вступу (с. 25–44) відповідає канонам дисертаційного жанру, в ньому авторка демонструє свою обізнаність з науковою літературою – не лише лінгвістичною, а й зі сфери психології, філософії, соціології, загальних питань гуманітарного знання, а також вміння й навички, необхідні при систематизації, осмисленні, критичному аналізі зробленого у напрацюваннях дослідників останнього часу, при формулюванні основних позицій дисертації.

Перший розділ присвячено висвітленню логіко-філософських та логіко-лінгвістичних аспектів вивчення аксіологічних концептосфер у зв'язку з авторським підходом до вирішення поставлених у роботі завдань. Розглядаючи в загальному плані цінності культури, авторка слушно зауважує, що сучасною наукою, зокрема в лінгвістиці і лінгвокультурології, для вивчення цих об'єктів ідеальної природи вироблені такі поняття, як архетип, прототип, стереотип і подібні знакові утворення (с.123). Однією з засадничих позицій в підході, що розбудовується в дослідженні, є теза про те, що основним параметром, за яким семіометризуються цінності, є параметр «важливість/ значимість в житті людини». На її основі моделюється аксіосфера як певний ідеальний простір (у термінології авторки – мотиваційний континуум), де цінності не лише «існують», а й об'єднані певними структуроутворювальними відношеннями.

Важливе місце у цьому розділі займає експлікація типу моделювання, що ґрунтується на понятті етносеміометрія, для якого основною є процедура вимірювання і форми, і змісту позначених у двох лінгвокультурах цінностей (с.100 і наст.). Такий прийом «трансферу» з категорії якості у категорію кількості, що є достатньо типовим сам по собі для моделювання лінгвістичних об'єктів у структурній та математичній лінгвістиці, тут може бути кваліфікований як сміливий експеримент, оскільки йдеться про оперування семантичними одиницями, концептами, об'єктами складної інформаційної природи, що в принципі не передбачають застосування квалітативних методик.

Іншим істотним моментом у розбудові моделі аксіологічної концептосфери виступає уявлення про її ядро-периферійну структуру, яке виступає базовим в авторському підході. На наш погляд, тезу про польову структуру аксіосфери природніше розглядати як гіпотезу, яка доводиться в дисертації, що, власне показують і висновки дисертації (с.490–494).

У другому розділі дисертації розглядається широкий спектр питань, пов'язаних з виробленням методології дослідження: це і комплекс загально філософських ідей, запропонованих у рамках філософії культури, лінгвокультурологічні методики, і розроблений авторкою метод моделювання, що складається з кількох етапів (стадій). Поєднання цих етапів знаходиться в кореляції з поставленими завданнями і в цьому сенсі є цілком логічним.

Основна увага в третьому розділі зосереджена на послідовному, докладному аналізі концептів TRUTH / ІСТИНА, GOOD / ДОБРО, BEAUTY / КРАСА, BENEFIT / КОРИСТЬ, їх семантичного наповнення в ракурсі етимології, з виявленням їх зв'язків та перетинів. Аналіз доступних джерел дав змогу змоделювати діахронічне ядро та ближню навколоядерну периферійну зону аксіологічної концептосфери в двох мовах. Результати цього етапу дослідження унаочнюються численними таблицями, що показує нетривіальний характер зв'язків певних смислів, та ясно демонструє співвідношення української та британської картин світу. Особливо цінні в цьому розділі спостереження, а також висновки про семантичну динаміку концептів (с. 336–348). Зокрема, дисертантка відзначає різновекторний розвиток концептів КОРИСТЬ і BENEFIT в українській і британській культурах.

У четвертому розділі за результатами психолінгвістичного експерименту конструюються асоціативні поля, що відображають стан мовної свідомості сучасних носіїв двох мов, представлених досліджуваними концептами. Тут докладно схарактеризовано сам експеримент, склад його учасників з урахуванням соціолінгвістичних змінних, інші його складники (с. 351 і наст.). Отримані результати виявилися цінним ресурсом та джерелом для створення багатовимірної картини, яка показує не лише спільне й відмінне в парах зіставляваних концептів, але також специфіку концептуальних зв'язків, властивих їх семантиці.

Безперечно наукову цінність тут мають авторські інтерпретації, отриманих реакцій та відповідей. Цікавим фактом, який виявив експеримент, є збереженість первісних уявлень, зафіксованих концептом GOOD, BENEFIT та ДОБРО, КОРИСТЬ, у сучасній мовній свідомості.

Таким чином, можна констатувати, що в рецензованій дисертації, оригінальній за задумом та виконанням, здійснена спроба розроблення

експериментального підходу до аналізу й обробки матеріалу – комплексного методу аналізу концептів та концептосфери і водночас з його допомогою висвітлення певних тенденцій розвитку мови й еволюції мовної свідомості.

Віддаючи належне цікавим науковим напрацюванням у дисертації, висловимо і деякі міркування, зауваження, запитання, які виникають в процесі ознайомлення з текстом.

1. У роботі розглянуто чотири пари українських та англійських концептів, що представляють фундаментальні поняття, вироблені людством упродовж своєї історії, які є водночас і важливими поняттями філософської науки. Їх введення у роботу до контексту вивчення мовної діяльності, мотиваційної бази дій і вчинків носія мови, їх зв'язок з конкретною культурою (у даному випадку – українською і британською) і, крім того, їх зв'язок (в ході проведення експерименту) з соціолінгвістичними змінними як характеристиками носіїв мови (вік, стать, походження), тобто достатньо конкретним зрізом у вивченні мови, контрастує з акцентом, який робиться на сутностях доволі високого рівня абстракції. Адже носій мови в своїй щоденній мовленнєвій діяльності – при оцінці об'єктів, дій тощо, прийнятті рішень, виконанні певних мовленнєвих і немовленнєвих акцій послуговується здебільшого значно конкретнішими уявленнями про красу, істину, добро чи користь, які маніфестуються завдяки численним мовним засобам, які існують в обох мовах. Захоплення дисертанткою «філософськими матеріями» дещо уводить дослідження в інше річище. Необхідно пам'ятати, що лінгвокультурна специфіка кожної мови визначається саме семантичними акцентами і семантичним нюансами, які демонструє конкретний мовний матеріал. Тому виникає закономірне питання не лише щодо складу і функціональної активності лексичних одиниць, що представляють зазначені концепти в обох мовах, а й щодо лексико-семантичних лакун, своєрідних «білих плям», які здатні виявити яскраві розбіжності при порівнянні обох мов.

2. У роботі широко залучається лексикографічний матеріал. Так, на с. 33 зазначається, що текстовим джерелом для дослідження чотирьох пар концептів були не тільки тлумачні словники, а й словники спеціального типу: термінологічні словники етики, естетики, логіки, права, релігієзнавства. Про це свідчить і текст дисертації. У зв'язку з цим виникає питання: яку роль у конструюванні семантики концепту відіграються ці джерела, що відбивають спеціальне знання, знання наукових галузей, яке, звичайно, орієнтоване не на національно специфічне, а на наукову (універсальну) репрезентацію понять? Таке питання природно виникає, оскільки в завданнях не йдеться про вивчення поглядів науковців-гуманитаріїв на ці поняття, навпаки, метою роботи є

вивчення даних понять як елементів мовної свідомості пересічних представників української або британської лінгвоспільнот.

3. Не можна не звернути увагу на занадто категоричну модальність у формулюванні 13-го пункту положень, які винесено на захист (він корелює також з одним з висновків роботи): «Одна з серйозних змін ціннісної свідомості українців, виявлена у результаті проведення експерименту, – це перехід від споглядального (східнослов'янського) типу культури до активно-діяльнісного (західноєвропейського) типу ...» і т.д. (с. 39 дис.). Не піддаючи результати проведеного експерименту жодному сумніву, зазначимо, що результати одного, навіть досконало зробленого експерименту, не дають підстав для загального твердження про перехід українців від одного типу культури до іншого. Очевидно, йдеться лише про ознаки певних зрушень, про певну тенденцію, а не визнаний факт.

Проте ці зауваження та міркування не применшують значення проведеного дослідження, його експериментальний характер дав змогу чітко побачити, що «ділянка мови», представлена досліджуваними концептами при усталеності первісних значень містить ентропійний елемент і стала зоною певних семантичних зрушень.

Загальна позитивна оцінка, на яку заслуговує виконане дослідження, пов'язана з його результатами, які мають **теоретичне і практичне значення** як для концептології та когнітивних студій, так і для соціолінгвістики, типологічного і контрастивного вивчення мов, що представляють різні культурні стереотипи. Матеріал дисертації може стати основою для розроблення нових спецкурсів для магістрів, може використовуватися в курсах зі структурно-математичної лінгвістики та концептології. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану наукових робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова в рамках теми «Корпусна лінгвістика: розробка технологій нового покоління» та наукового проекту «Ноосферно-ностратична реінтерпретація гіпотез походження людської мови» (державна реєстрація – 0117U004901, наказ МОН України від 9.04.2020р.).

Слід констатувати, що дисертаційне дослідження Н. О. Стефанової пройшло значну апробацію: це 25 конференцій та представницьких наукових зібрань в Україні та за її межами (Буенос-Айрес, Будапешт та ін.). Різноманітні публікації (всього – 34), в тому числі одноосібна монографія, представляють різні аспекти проведеного дисертаційного дослідження. Автореферат з необхідною повнотою відбиває структуру, зміст і результати дисертації.

Викладене дає підстави для висновку про те, що дисертація «Етносеміометрична параметризація аксіоконцептосфер у британській та українській лінгвокультурах» є оригінальним, самостійним, завершеним дослідженням, яке відповідає всім вимогам п.9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету міністрів України №567 від 24.07.2013р. (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України №656 від 19.08.2015р., №1159 від 30.12.2015р. та №567 від 27.07.2016р.), а її авторка Наталія Олександрівна Стефанова заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне та типологічне мовознавство та зі спеціальності 10.02.21 – структурна, прикладна та математична лінгвістика

Офіційний опонент
Т.В.Радзієвська,
доктор філологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу загального мовознавства
Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні НАНУ

